

Ars moriendi: **Protestantská pohrebná homiletika a umenie umierať na Slovensku¹ v 18. storočí**

Katarína Jančová

Systematická analýza pohrebných kázaní predstavuje neoceniteľný nástroj pre pochopenie rozličných spoločenských fenoménov ranonovovekého obdobia, a to i napriek určitým metodologickým úskaliam, ktoré sú inherentne späté s výskumom týchto prameňov. Pri prístupe k pohrebnej homiletike ako historickému prameňu, je esenciálne zohľadňovať viaceré faktory determinujúce ich konečnú podobu. Osobitný význam nadobúda potenciálna absencia priamej znalosti zosnulého zo strany kazateľa, najmä v prípadoch týkajúcich sa vyšších sociálnych vrstiev, kde boli kázne často zadávané na objednávku.² V takýchto prípadoch získavala primárny význam rétorická erudícia kazateľa, keďže kázeň plnila reprezentatívnu funkciu pre rodinu zosnulého. Navyše, dobové morálne normy značne limitovali prezentáciu negatívnych aspektov života zosnulého, čím vytvárali špecifický interpretačný rámec, v ktorom je nutné tieto pramene analyzovať.³ Výskum pohrebnej homiletiky predstavuje multidisciplinárnu oblasť, ktorá kontinuálne priťahuje pozor-

¹ V súvislosti so štúdiou, požívame označenie Slovensko pre historické územie Horného Uhorska.

² Porov. Günter HESS, „Memoriae Thesaurus. Predigttradition, ikonographischer Kanon und historische Realität beim Leichenbegängnis Kaiser Karl VII. (München 1745),“ in *Predigt und soziale Wirklichkeit: Beiträge zur Erforschung der Predigtliteratur*, ed. Werner Welzig, Amsterdam: Daphnis, 1981, s. 3–46; Radmila PAVLÍČKOVÁ, „Dobrá památka,“ pohrební kázání a starší dějepisectví. Německé pohřební kázání nad kardinálem Harrachem z roku 1667,“ *Theatrum historiae* 2 (2007): 153; Harald TERSCH, „Florentius Schillings ‚Totengerüst‘. Zur Konstruktion der Biographie in der katholicischen Leichenpredigt,“ in *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, sv. 4, ed. Rudolf Lenz, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004, s. 304–305.

³ Porov. Albrecht CLASSEN, „Die Darstellung von Frauen in Leichenpredigten der Frühen Neuzeit: Lebensverhältnisse, Bildungsstand, Religiosität, Arbeitsbereiche,“ *Mitteilungen des Institut für Österreichische Geschichtsforschung* 108 (2000): 191.

nosť širokého spektra akademickej obce.⁴ Tento žáner, charakteristický svojou inherentnou komplexnosťou, nachádza uplatnenie v početných vedných disciplínach, počnúc teológiou a literárnou históriou, cez dejiny umenia,⁵ rodové štúdie⁶ a genealógiu s heraldikou,⁷ až po kontextovo vzdialené dejiny vedy.⁸

Zatiaľ čo nemecká a česká historiografia⁹ vykazuje systematický výskum pohrebných kázaní, v slovenskom prostredí sa historická obec

⁴ Porov. Rudolf LENZ, *De mortuis nil nisi bene? Leichenpredigten als multidisziplinäre Quelle unter besonderer Berücksichtigung der historischen Familienforschung, der Bildungsgeschichte und der Literaturgeschichte*, Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag, 1990.

⁵ Porov. Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, „Výzdoba pohrebných kázaní nad olomouckými biskupmi. Příspěvek ke katolické komemoraci v raném novověku,“ in *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska: Sborník z 17. odborné konference Olomouc, 5. – 6. listopadu 2008*, ed. Rostislav Krušínský, Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2009, s. 127–138; Georg SCHROTT, „Seltzame Sprüng deß Todts'. Totentanzmotive in katholischen Leichenpredigten – Beispiele aus bayerischen Stiften,“ *L'art macabre* 11 (2010): 211–225; Ralf BERG, „Die Leichenpredigt als Quelle der Bildungsgeschichte,“ in *Studien zur deutschsprachigen Leichenpredigt der frühen Neuzeit*, ed. Rudolf Lenz, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1981, s. 86–131; Jill BEPLER, „Die Funktion der Bildbeigaben in den Funeralwerken protestantischer Höfe der Frühen Neuzeit,“ in *Vita morsque et librorum historia*, ed. Jitka Radimská, České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2009, s. 193–214.

⁶ Porov. Zsófia LÁSZLÓ, *Példás asszonyok: Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825)*, Ligatura 15, Budapest: Ráció Kiadó, 2020; Lucinda M. BECKER, *Death and the Early Modern Englishwoman*, Taylor & Francis, Taylor & Francis Ltd., 2017; Pavel KRÁL, „Žena a smrt v 16. a 17. století,“ in *Eva nejen v ráji: Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha: Karolinum, 2002, s. 105–130.

⁷ Porov. Hans KÖRNER, „Heraldik in Leichenpredigten,“ in *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, sv. 2, ed. Robert Lenz, Marburg, 1979, s. 20–35; Jiří HÁŠ, „Pohřební kázání a jejich význam pro genealogii,“ *Heraldika a genealogie* 37, č. 1–2 (2004): 129–130; David NOVOTNÝ, „Heraldické motivy v pohrebních kázáních raného novověku,“ *Genealogické a heraldické listy = Acta genealogica ac heraldica* 29, č. 1 (2009): s. 30–43; Wolfgang HARMS, „Diskussionsbericht zum Arbeitsbereich Emblematik – Ikonographie – Heraldik,“ in *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, sv. 2, ed. Robert Lenz, Marburg, 1979, s. 36–41; Frederik FEDERMAYER, „Úmrtné oznámenia a pozvania na pohreby z predmatričného obdobia: (významný prameň genealogického výskumu),“ *Genealogicko-Heraldický Hlas* (2018): 36–47.

⁸ Porov. Milan SVOBODA, „Popis pitvy a balzamace Melchiora z Redernu v Havlíčkově Brodě 20. září 1600 podle pohřebního kázání,“ *Dějiny věd a techniky* 41, č. 3 (2008): 173–183; Georg SCHROTT, „Das in Seinem Hönig Erstorbne Immelein. Die Leichenpredigt Für Abt Quirin Millon Von Tegernsee Als Panorama Frühneuzeitlichen Bienenwissens,“ *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige* 123 (2012): 317–343.

⁹ Primárne máme na mysli práce Roberta Lenza, Georga Schrotta, Radmily Prchal Pavlíčkové a Pavla Krála. V rámci popularity daného fenoménu v historiografii nie je možné zahrnúť do našej štúdie prehľad prác v celej svojej extenzii.

donedávna venovala tejto problematike len okrajovo. S výnimkou reedície pohrebnej kázne Kataríny Ujfalušiovej, doplnenej analytickou štúdiou Ruda Brtáňa, sa záujem historikov o túto tematiku začal výraznejšie prejavovať až v posledných rokoch.¹⁰ Významný príspevok k výskumu predstavuje antológia *Posledné veci človeka: Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia*, ktorá skúma aspekty duchovnej kultúry, osobitne v kontexte dobovej spirituality a konceptu *ars moriendi*. Je však potrebné podotknúť, že prevažná časť prác v danom diele pochádza z pera literárnych historikov, čo nevyhnutne determinuje ich metodologické prístupy. Táto orientácia sa odráža v ich preferovaní obsahových analýz konkrétnych kázní, ako aj v primárnom zameraní na vývoj knižnej kultúry a historických knižníc. V rámci slovenského literárno-historického diskurzu je osobitne potrebné vyzdvihnúť prácu Eriky Brtáňovej, ktorá poskytuje komplexný pohľad na vybranú barokovú kazateľskú produkciu.¹¹ Publikácia *Korunovácie a pohreby: Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku* predstavuje zásadný medzník v slovenskom historiografickom diskurze, zameranom na výskum pohrebnej kultúry. Jej parciálne štúdie však manifestujú výrazné tendencie ku komparácii homiletickej interpretácie s dobovou dokumentáciou pohrebných praktík, pričom simultánne analyzujú prejavy mocenskej reprezentácie elít v sledovanom období.¹² V širšom kontexte slovenskej

¹⁰ Rudo BRTÁŇ, *Srdečné a veľmi žalostivé slzy*, Liptovský Mikuláš: Transocius, 1948.

¹¹ Erika BRTÁŇOVÁ – Daniel SOUKUP (eds.), *Z dejín kázňovej prózy I*, Bratislava: VEDA, 2019; Erika BRTÁŇOVÁ (ed.), *Slovo pápovo zostáva naveky: Z kázňovej tvorby slovenských spisovateľov 18.–19. storočia*, Bratislava: Veda, 2019; Erika BRTÁŇOVÁ, „Tematizácia rodinného života v pohrebných kázňach,“ *Forum Historiae* 6, č. 1 (2012): 62–70, <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/29296/brtanova.pdf> [cit. 10. 12. 2023]. Radi by sme spomenuli aj najnovšiu publikáciu, ktorá je výsledkom medzinárodnej konferencie a zameriava sa na kázňovú tvorbu celkovo: Erika BRTÁŇOVÁ – Katarína ŽEŇUCHOVÁ – Marián KAMENČÍK, *Kazateľská tvorba, jej recepcia a stimuly*, Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2024.

¹² Porov. Zuzana LUDÍKOVÁ, „S kým sa stretnem v nebi? – pohreby troch manželov Magdalény Székely ab Ormosd v polovici 16. storočia,“ in *Korunovácie a pohreby: Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku*, eds. Tünde Lengyelová – Géza Pálffy, Budapest: Historical Institute of the Hungarian Academy of Sciences Research Centre for the Humanities and Research Institute of the Slovaks in Hungary, 2016, s. 89–102; Erika KISS, „Pohreby Pálffyovcov v ranom novoveku,“ in Tünde Lengyelová – Géza Pálffy (eds.), *Korunovácie a pohreby: Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku*, Budapest: Historical Institute of the Hungarian Academy of Sciences Research Centre for the Humanities and Research Institute of the Slovaks in Hungary, 2016, s. 131–165; Tünde LENGYELOVÁ, „Panónske Slnko, druhý Achilles, bojový voz Izraela – thurzovské pohreby v prvej tretine 17. storočia,“ in Lengyelová – Pálffy (eds.), *Korunovácie a pohreby: Mo-*

historiografie možno konštatovať, že výskum pohrebnej homiletiky vykazuje značnú fragmentárnosť, charakterizovanú parciálnymi štúdiami zameranými na individuálne kázne,¹³ s osobitným akcentom na pohrebnú rétoriku v aristokratických kruhoch.

V špecifickom diskurze protestantských pohrebných kázni zaujíma osobitné postavenie vedecký prínos Evy Kowalskej,¹⁴ ktorá prezentuje inovatívny hermeneutický prístup k pohrebným kázňam náboženských exulantov. Jej metodologický prínos dosahuje dva kardinálne ciele: primárne situuje tieto kázne do širšieho literárneho korpusu exulantskej produkcie, čím etabluje kontextuálne rámce; sekundárne, a možno ešte signifikantnejšie, rozvíja rigoróznou metodologickú paradigmu pre identifikáciu patronátnych sietí prostredníctvom analýzy spomínaných prameňov. Táto duálna perspektíva reprezentuje progres v našom porozumení sociálno-religióznej dynamiky exulantských komunít a širších kultúrnych implikácií pohrebnej homiletiky v ranonovovekej strednej Európe. Osobitne významná je v slovenskom vedeckom diskurze práca Daniely Kodajovej,¹⁵ ktorej výskum analyzuje atypický fenomén funkčnej transformácie pohrebných kázni. Jej analytický rámec iluminuje paradigmatický posun od tradičnej homiletickej úlohy ku využitiu kázne ako inštrumentu formovania národnej identity. Daný prístup otvára nové teoretické perspektívy pre porozumenie evolúcie kazateľského diskurzu v kontexte meniacich sa sociopolitických paradigiem.

Predkladaná štúdia si kladie za cieľ prispieť ku komplexnejšiemu porozumeniu konceptu *ars moriendi* v kontexte protestantskej pohrebnej homiletiky na území Slovenska v 18. storočí. Primárny korpus pramen-

censké rituály a ceremónie v ranom novoveku, s. 103–130; Diana DUCHOŇOVÁ, „Smútočné obrady žien a detí z rodu Esterházyovcov v 17. storočí,“ in Lengyelová – Pálffy (eds.), *Korunovácie a pohreby: Mocenské rituály a ceremónie v ranom novoveku*, s. 167–190.

¹³ Môžeme spomenúť napríklad štúdiu Petra Olexáka: Peter OLEXÁK, „Laudatio funebris z príležitosti pohrebu spišského župana a uhorského palatína Stanislava III. Thurza (1576–1625),“ *Disputationes Scientificalae Universitatis Catholicae In Ružomberok* 1 (2024): 58–67.

¹⁴ Porov. Eva KOWALSKÁ, „Kázeň ako zdroj informácií pre sociálne a politické dejiny? K možnostiam interpretácie kázňovej tvorby luteránskych exulantov z Uhorska,“ in *Slovenský literárny barok: Venované 340. výročiu smrti Petra Benického*, eds. Zuzana Kákošová – Miloslav Vojtech, Bratislava: Univerzita Komenského, 2005, s. 118–129.

¹⁵ Porov. Daniela KODAJOVÁ, „Pohreby a spomienkové slávnosti slovenských národovcov – emocionálna forma inscenovania národnej identity,“ in *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*, ed. Dušan Kováč, Bratislava: Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences and Veda, 2015, s. 263–279.

ného materiálu konštituuju protestantské pohrebné kázne z 18. storočia, suplementované dobovými príručkami *ars moriendi*. Tento heterogénny súbor prameňov bol podrobený kontextuálnej historickej analýze, ktorá umožňuje komplexné uchopenie skúmanej problematiky v jej dobových kontextoch, reflektujúc špecifiká konfesiónálneho, sociálneho a kultúrneho prostredia na území dnešného Slovenska. Následne sme aplikovali metódy diskurzívnej analýzy, koncentrujúc sa na identifikáciu a interpretáciu kľúčových tematických okruhov a motívov v rámci pohrebných kázní. Tento analytický prístup umožňuje nielen deskripciu, ale aj hlbšiu interpretáciu komunikačných vzorov a ideologických konštruktov prítomných v skúmaných textoch. Náš výskumný zámer sa koncentroval na riešenie niekoľkých kardinálnych otázok. Primárne sme skúmali hlavné didaktické a moralizujúce elementy v protestantských pohrebných kázňach a ich reláciu k dobovému chápaniu „dobrej smrti“. Sekundárne sme sa zamerali na idealizovaný obraz umierajúceho individua a jeho kontrast s empirickou realitou smrti. Finálne sme sa usilovali datovať výskyt paradigmatickej zmeny diskurzu, vedúcej k opusteniu konceptu *ars moriendi* v bežných životoch ľudí. Pevne veríme, že naša štúdia aspoň parciálne poskytne nielen hlbšie pochopenie transformácie spomínaného konceptu v protestantskom prostredí 18. storočia, ale prispeje aj k širšiemu porozumeniu zmien v percepcii smrti a umierania v ranom novoveku. Simultánne dúfame, že náš výskum prispeje k lepšiemu porozumeniu úlohy pohrebnej homiletiky v procesoch sociálnej disciplinizácie a formovaní kolektívnych reprezentácií „dobrej smrti“ v období predchádzajúcim nástupu osvietenstva a sekularizácie.

1. K REKONCEPTUALIZÁCII ARS MORIENDI: METAMORFÓZA STREDOVEKÉHO DEDIČSTVA V PROTESTANTSKOM DISKURZE

Koncept *ars moriendi*, pochopiteľne, nie je exkluzívny pre 18. storočie. Reflexia života, ako umenia zomierania iniciovala svoju evolúciu v stredovekom období, pričom ku kompletnej kryštalizácii vedomia smrti došlo v 15. storočí,¹⁶ čo sa manifestovalo v precíznych týkajúcich sa

¹⁶ Porov. Jacques LAAGER, *Ars moriendi. Die Kunst gut zu leben und gut zu sterben. Texte von Cicero bis Luther. Herausgegeben, eingeleitet und übersetzt von Jacques Laager*, Zurich: Mänesse Verlag, 1996, s. 137–146.

procedúr umierania.¹⁷ Tento fenomén nachádzal reprezentáciu naprieč rôznorodými médiami, zahŕňajúc literárnu produkciu, homiletickú prax, dramatické umenie a vizuálne reprezentácie, ktoré sa primárne koncentrovali na zobrazenie finálnych momentov umierajúceho jedinca. V kontexte kazateľskej praxe a umeleckej produkcie bola akcentovaná univerzálnosť a neodvratnosť smrti, bez ohľadu na sociálny status, vek či iné dištinktívne charakteristiky.¹⁸ Rovnako príznačná pre obdobie neskorého stredoveku bola umelecká reprezentácia ultimatívnej voľby individua na smrteľnej posteli, frekventovane vizualizovaná alegoricky prostredníctvom kontrastného vyobrazovania anjelských a démonických figúr obklopujúcich umierajúceho, obkoleseného členmi rodiny – slúžiaca ako symbolická manifestácia ľudskej voľby v zamietnutí hriechu a pokušenia, následne odmenená dobrou smrťou, reprezentovanou anjelskými figúrami.¹⁹

Rozkvet žánru príležitostných tlačí pohrebných kázní je ale spojený s expanziou protestantizmu. Iniciatívne impulzy pre formovanie inovatívneho prístupu k pohrebnej homiletike možno identifikovať v kázňach Martina Luthera, prednesených na pohreboch saského kurfirstu Fridricha Múdreho a jeho brata.²⁰ Hoci tieto kázne vychádzali zo spomínaného stredovekého katolíckeho konceptu, protestantskí teológovia nasmerovali pohrebnú homiletiku novým smerom. Signifikančný medzník v etablovaní protestantskej konvencie pohrebných kázní reprezentuje homília Filipa Melanchthona pri pohrebe Martina Luthera v roku 1546.²¹ Melanchthon inkorporoval tento koncept do svojej doktríny réto-

¹⁷ Porov. Alois M. HAAS, „Tod und Jenseits in der deutschen Literatur des Mittelalters,“ in *Himmel, Hölle, Fegefeuer: Das Jenseits im Mittelalter*, eds. Peter Jezler – Hans-Dietrich Altendorf, Zürich: Verlag Neue Zürcher Zeitung, 1994, s. 74–75.

¹⁸ Z obdobia prelomu stredoveku a novoveku je notoricky známa séria *Der Todtentanz* od Hansa Holbeina.

¹⁹ Porov. Sven GROSSE, „Die Macht der Bilder an der Schwelle zum Jenseits. Sterbetrost im Dialog Axiochos, in der Bilder-Ars und bei Martin Luther,“ in *Über den Tod Book: Ps.-Platon Book*, Tübingen: Mohr Siebeck GmbH and Co. KG., 2012, s. 185.

²⁰ Porov. Cornelia N. MOORE, „The Magdeburg Cathedral Pastor Siegfried Saccus and Development of the Lutheran Funeral Biography,“ *The Sixteenth Century Journal* 35, č. 1 (2004): s. 79.

²¹ Pohrebné kázne sa vyznačovali pevne stanovenou päťdielnou štruktúrou, pričom každá časť plnila svoju špecifickú funkciu. Prvú časť tvorila úvodná biblická citácia, označovaná ako „thema“. Nasledovala časť nazývaná „lamentatio“, v ktorej kazateľ vyjadroval zármutok a žiaľ nad smrťou zosnulého. Tretiu časť predstavovala „consolatio“, kde sa kazateľ venoval potešovaniu pozostalých, pričom zdôrazňoval neodvratnosť smrti a potrebu podriadenia sa Božiemu slovu. Štvrtú časť tvorila „laudatio“, ktorá

riky, inšpirovanej Cicerom, definujúc tematický rámec biografických dát prostredníctvom šiestich *topoi*: *Natales*, *Educatio*, *Adolescentia*, *Iuventus*, *Senectus* a *Mors*.²² Protestantská teológia *de facto* iniciovala rekonceptualizáciu pohrebnej homiletiky, ktorá spočívala v konverzii dovtedajšieho chápania pohrebov, primárne bazírujúceho na reflexii posmrtného života a problematike vykúpenia duše z očistca.²³ Hoci tieto prvotné protestantské kázne čerpali z katolíckeho konceptu *ars moriendi*, protestantská teológia nevyhnutne podstúpila úlohu redefinovania chápania konceptu *hora mortis* v kontexte zamietnutia doktríny purgatória.²⁴ Táto teologická transformácia znamenala fundamentálnu rekonceptualizáciu spásy, ako definitívneho stavu nastávajúceho bezprostredne *post mortem*, čo nevyhnutne viedlo k implementácii prípravy na smrť, ako celoživotného procesu.²⁵

Spomínaný paradigmatický posun presunul objekt záujmu od konkrétneho zosnulého k žijúcemu publiku. V rámci tohto novo koncipovaného diskurzu sa prezentácia morálnych kvalít jednotlivca stala kardinálnou, manifestujúc princíp života v duchu *ars bene moriendi*, s akcentom na finálne momenty života, zdôrazňujúc dôležitosť umierania v lone vlastnej cirkvi. Účel kázne sa transformoval na útešnú a didaktickú funkciu, s pozornosťou orientovanou na žijúcich. V súvislosti s uvedenou zmenou v chápaní pohrebných kázni možno v 17. storočí pozorovať kvantitatívny nárast popularity ich tlačenej podoby. Tento fenomén bol charakteristický rapidnou proliferáciou tlačí, ako vyhľadávaného produktu, s expanziou aj na nižšie vrstvy society.²⁶ Konzekventne sa po-

slúžila na vyzdvihnutie a zobrazenie pozitívnych stránok zosnulého. Kázeň uzatvárala záverečná časť „vale“ – rozlúčka so zosnulým. Porov. Miloš SLÁDEK, „Poznámky k problematice českých pohrebních kázání 16. a 17. století,“ *Literární archiv* 27 (1994): 197–199.

²² Porov. Lars Cyril NØRGAARD, „Making Private Public: Representing Private Devotion in an Early Modern Funeral Sermon,“ in *Early Modern Privacy*, eds. Mette Birkedal Bruun – Michaël Green – Lars Cyril Nørgaard, Leiden: Brill, 2021, s. 395.

²³ Porov. PAVLÍČKOVÁ, „Dobrá památka“, pohrební kázání a starší dějepisectví. Německé pohrební kázání nad kardinálem Harrachem z roku 1667,“ s. 139.

²⁴ Dokonca aj Erasmus Rotterdamský kritizoval prax spoliehania sa na spásu v posledných okamihoch života. Porov. Pavel KRÁL, „Knihy o dobrém umírání v českém prostředí ve druhé polovině 16. a první půli 17. století,“ in *Cirkev a smrt: Institucionalizace smrti v raném novověku*, eds. Martin Holý – Jiří Mikulec, Praha: Historický ústav, 2007, s. 7–20.

²⁵ Porov. Miloš SLÁDEK, *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, Prague: H&H, 2000, s. 104.

²⁶ Porov. CLASSEN, „Die Darstellung von Frauen...“, s. 291.

hrebna homiletika stala preferovaným žánrom útešnej literatúry, dokonca získavajúc status zberateľského artiklu.²⁷ Transformácia kazateľskej rétoriky reflektuje nielen zmenu v percepcii smrti a posmrtného života v ranonovovekej spoločnosti, ale aj transformáciu funkcie pohrebnej kázne z primárne religiózneho inštrumentu na kultúrny artefakt.²⁸ Paralelne so spomínaným vývojom novej koncepcie homiletiky a príležitostných tlačí, Lutherovi stúpenci iniciovali vlnu publikovania kníh o príprave na smrť, ktoré sa rozšírili naprieč všetkými denomináciami, a následne ovplyvnili aj katolícku produkciu v kontexte protireformačných snáh. Táto expanzívna kultúrna paradigma významne ovplyvnila dobové etické normy, ktoré začali determinovať individuálnu existenciu na pozadí kontinuálnej prípravy na smrť.

2. PRÍRUČKY ARS MORIENDI NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

Analogicky s vývojom v českých krajinách možno postulovať, že iniciálne príručky pre protestantské publikum v 16. a 17. storočí predstavovali v Uhorskom kráľovstve primárne záležitosť zahraničného importu.²⁹ Osobitný význam nadobudli diela Johanna Arndta a Martina Mollera,³⁰ ktoré sa rozšírili medzi širšie čitateľské zázemie čiastočne prostredníctvom dobových prekladateľských iniciatív. Mollerovo dielo, zamerané na problematiku smrti, evidentne slúžilo ako inšpirácia pre lokálnych autorov. Na našom území sa stretávame s jeho prekladom, z pera Mateja Augustíniho, realizovaným prostredníctvom intervencie Alžbety Réva-

²⁷ Porov. tamtiež, s. 291.

²⁸ Porov. Jens KUNZE, „Leichenpredigten,“ in *Sterben und Tod. Geschichte – Theorie – Ethik*, eds. Andreas Frewer – Daniel Schäfer, Stuttgart: J. B. Metzler, 2010, s. 258; CLASSEN, „Die Darstellung von Frauen in Leichenpredigten der Frühen Neuzeit: Lebensverhältnisse, Bildungsstand, Religiosität, Arbeitsbereiche,“ s. 291; Ivona KOLLÁROVÁ, „Pohrebné kázne a epicédie v segmente príležitostných vydání,“ in *Posledné veci človeka: Štúdie k dejinám slovenskej duchovnej kultúry 17. – 18. storočia*, ed. Gizela Gáfríková, Bratislava: VEDA, 2010, s. 152–158; Fidel RÄDLE, „Lateinische Trauergedichte (Epiciedia) im Überlieferungszusammenhang von Leichenpredigten,“ in *Leichenpredigten als Quelle historischer Wissenschaften*, sv. 4, ed. Rudolf Letz, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004, s. 237–267.

²⁹ Porov. Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity, 2004, s. 250.

³⁰ Porov. Janette TILLEY, „Learning from Lazarus: The Seventeenth-Century Lutheran Art of Dying,“ *Early Music History* 28 (2009): 166.

jovej.³¹ Augustíni taktiež čerpal inšpiráciu z Mollerovej pasáže venovanej chorým vo svojom vlastnom diele, ktoré sa zachovalo len v rukopisnej forme.³² Osobitný význam má rozsiahle dielo Juraja Ambróziho, ktoré komplexne pokrýva všetky aspekty dobovej prípravy na smrť, vrátane obsiahlych appendixov, obsahujúcich modlitby a hymny určené na uľahčenie umierania jednotlivcov.³³ Celý korpus týchto diel replikuje identické štrukturálne chápanie života a smrti, ktoré sa následne reflektovalo v pedagogických tendenciách kléru.

V kontexte homiletickej produkcie sa ako osobitne problematická javila perspektíva náhlej smrti,³⁴ reflektujúc dobové chápanie prípravy na umieranie. Každodenná príprava na smrť sa stala imperatívom. Dichotómia medzi „dobrou smrťou“ a zatratením sa manifestovala ako priamo proporcionálna k miere individuálnej zbožnosti a uznania *vanitas mundi*.³⁵ Životná trajektória „pravých“ kresťanov bola definovaná pro-

³¹ Porov. Martin MOLLER, *Manuale Praeparatione ad mortem: Spasytedlne Přemyslowání Kterákby člověk Život křesťanský wěsti a blahoslaweně vmříti mohl*, [bez miesta vyd.]: Nakladkém Welikomožné Panj Alžbety Reway, 1727.

³² Porov. Literary Archives of the Slovak National Library (hereafter LA SNK), fund (hereafter f.) ZIKMUNDÍK, Ján (1846–1938) – Works of others /various/, no. 69 L 1. Matej AUGUSTÍNÍ, *Zwonček zlatý Aronú dobře rozněgický ... kterýmž Křesťan Nemocný, též k Smrti se blížící zesna hříchů k Pokání prawému a Pečowánj o Spasenj swe se probuzuge to gest, Potřebné a užitečné Naučenj, Napomenutj a Potessenj, s Pisem Swatých wybrané w Pořádek slusnýj uvedené, a tudy dobrau myslj Křesťanskému Pacjentowi představené od Matege Augustinjo, Seniore Cirk. Ewang. Trenč., [Trenčín], 1740–1753, 288 s.*

³³ Porov. Juraj AMBRÓZI, *Spasytedlná Příprawa k Smrti...gak Křesťana mladého a zdrawého, tak wěkem sesslého a nemocného s připogenjm welmi užitečných Knjžeček: totiž Lékařstwj Dusse w Pokussenj wnjtřnjm neb duchownjm postawené, Kratičkého a Nábožného Přemyslowanj o Morowém Nakaženj neb Powětřj, Knjžečky Zpowědnj, w nž se okazuge, kterak se má každý k Zpowědi přistupugický, před při y po Zpowědi a Wečeře Páně vžjwanj řjdi; ano y Modliteb mnohých a Pjsnj některých pronikawěgssjch, k rozličným Slawnostem a Případnostem přinaležegjgých, k Sláwě Božj a Dussj lidských wzdělánj y spasenj, s možnau pilností sebraná a wydaná*. [bez miesta vyd.], 1742.

³⁴ Porov. Ján AMBROZI, *Schola Christi to gest Sskola Krystowa: aneb Nábožná Přemyslowánj O Následowánj GEžjsse Krysta o zapřenj sebe samého, o Pokoře, trpěliwém kříže snássenj, potupenj Swěta, Skraussenosti srdce, mrtwenj žádosti tělesných, o duchownjm Bogi, odevuzdánj se wůli Božj, odpocínutj dusse w Bohu, v duchownjm potěssenj, sladkém milowánj Pána Boha, a giných zlatých znouwu zrozeným dítkam Božjm přigemných ctnostech Hlawnj Křesťanské Mrawnj Včenj w sobě obsahugjgých, s předloženým Rozgjmánjm O Sprawedlnosti Wjry wydaná*, [bez miesta vyd.], 1780, s. 74, 77–78.

³⁵ Porov. Martin KLANICA, *Wěčná Dusse: hotowá k wěčnosti, w dwogjm S. Kázánj, pri pohřebowánj Wysoce Urozených, Pána a Panj P. Danyele Tihany De Ebetk kraginy Uherské obogio Práva Advokáta, a Sl. Stolicie Pessfanské, Neográd. a Hontanské práwnjch Saudu Assessora; Též y geho Panj Manželky P. Barbary Tihany rozené Balog De Otsa, w Gegjch Panském Dvo-*

stredníctvom viery a Písma,³⁶ simultánne akcentujúc neistotu *hora mortis*, čím implikovala nevyhnutnosť preventívneho prístupu manifestovaného v každodenných praktikách, zahŕňajúcich kontempláciu Dekalógu, pravidelné modlitby a systematické štúdium Písma.³⁷ V tomto kontexte homiletická prax nadobudla výrazný charakter sebadisciplinizácie, zdôrazňujúc individuálnu spirituálnu angažovanosť.

3. PERCEPCIA CHOROBY A SMRTI V PROTESTANTSKEJ HOMILETIKE

Paradoxne, hoci duchovenstvo v pohrebných kázňach často postulovalo priemerný vek človeka v rozmedzí sedemdesiat až osemdesiat rokov,³⁸ dobový diskurz nezriedka prezentoval predčasnú smrť ako oslobodenie od pozemského súženia.³⁹ Dlhovekosť bola považovaná za „nebezpečnú“, ⁴⁰ keďže mohla mať za následok morálny úpadok či náchylnosť k dia-

re na Otsi, skrze Martina Klanitius Cýrkwe Ewang. Maglodske SI. B. Kazatele, przedstawieni, Spolu y s pohřebnj Valedictij, kterau w Uherském gazyku držel Franciscus Szöke Cýrkwe Gombánské toho času učitel, Pressburg: Šimon Peter Véber, 1784, s. 25–26.

³⁶ Porov. Daniel KRMAN, *In Nomine Jesu! Knjha Žjwota: To gest Reč z Zgewenj S. Jana Kap: 3 v. 5. w Pohřebnjm Kázanj, Nad Vrozenym Wybornym A Včenyj Panem, Janem Dádanem, Měssfenjnem, a Obywatelem Žilinským, tež Knih Tlačitelem chwalitebným, když dokonaw w Pánu žiwot swug dne 16. Juh, mezy 2. a 3. hod: nasledugicýho dne 27. totižto w Nedeli X. po S. Trogicy, w přjtomnost mnoho Wzáctneho shromaždenj Lidj, k S. Sstepanskému Kostelu, z přjbytku Geho Vrozenosti Pána Andreasa Harhowského, Cýrkwe Ewangelicske Inspectora &c. zprovázen byl, otewrena a wyswetlená od Kněze Danjele Krmana. Cýrkwe Ewangelicske Žilinské Slowa Božjho a Swátosti geho, Služebnjka, Žilina: Tlačiareň Dadánovská, 1704, [nečíslované].*

³⁷ Porov. MOLLER, *Manuale Praeparatione*, s. 59.

³⁸ Porov. Zachariáš GREGUŠ, *Pohřebnj Kázanj: Nad Smrtj Welkomožného někdy Pána, Pána Beleznai Mikuláše De Belezna, Geho Gasnosti Cysarsko–Králowské a Aposstolské Slaw. Ržádu Rytjřského Generál-Wacht-Mistra, dne Dewatenáctého Měsýce Ledna blahoslaweně w Pánu zesnulého, z Textu I Kn. Mogžjssowé 5, 24 w den gedenáctý Měsýce Vnora w Chráme Piljsském wykonané Roku 1787, skrze Zacharyáse Greguš Cýrkwe Albertské Ewangelicské Sl. Bož. Kazatele, a Welebn. Bratrstwa Pesstansko–Békesského Notárie, Pressburg: Šimon Peter Weber, 1787, s. 5.*

³⁹ Porov. Samuel TEŠEDÍK, *Pohřebnj Ržeč: k poctiwosti a k požehnané Památce Wýsoce Vrazené někdy Panj, Panj Ewě Sonntag, Wýsoce Vrazeného Pána, Pána Starssjho Karla Syrmiensis de Károm et Szullyó, Neymilegssj Panj Manželce W Cyrkwi Ewang. Artykulářské Súllyowské, Dne 27. Ledna, Roku 1788 / skrze Dwogjct. Hodn. Pána, Pána Samuele Těssedjka, K.S1.B. tamněgssjho od Oltáre držaná; a skrze Alexandra Syrmiensis, de Károm et Szullyó z lásky synowské do Tiskú daná, Banská Bystrica: Ján Jozef Tumler, 1788, s. 4.*

⁴⁰ Porov. AMBROZI, *Schola Christi*, s. 74; Johann M. HECKENAST, *Leichenrede am Sarge der Hochwohlgebohrnen Edlen Frau ANNA ROSINA PULSZKY von CSELLFALVA verwittibten*

bolským pokušeniam, ktoré mohli viesť buď k trivializácii hriechov, alebo naopak, k strate nádeje v dôsledku zdanlivej závažnosti previnení.⁴¹

Táto perspektíva získala osobitný význam pri tematickom spracovaní detských pohrebov, kde sa koncept včasného oslobodenia od života akcentoval ako prostriedok zachovania duchovnej integrity a ochrany pred hriechmi a svetským utrpením. Ilustratívny príklad nachádzame v homílii Martina Pána pri pohrebe Zuzany Rakšániovej, kde postuluje, že poznanie životnej nestálosti a súžení, sprevádzané premenami, nestabilitou a chorobami (osobitne fatálnymi osýpkami), by nevyhnutne viedlo deti k tomu, že by ich „mrzel život“.⁴² Pán analogicky spájal prvý detský plač s podvedomou reakciou na márnosť sveta. Ako sám v kázni spomínal, deti „nové a často jedovaté povětrí do sebe tahajících“⁴³ pri prvom nádychu, cítia „omrzlost“⁴⁴ tohto sveta. Juraj Ambrózi vo svojom diele explicitne rozpracoval problematiku detskej mortality, odporúčajúc rodičom, aby svojim deťom od útleho veku pripomínali ich smrteľnosť a pominuteľnosť. Nabádal rodičov, aby deťom „slovem y příležitosti spróvázení těla mrtvého připomínají, že jsau prach a popel“.⁴⁵

Počas všetkých pohrebných obradov bol systematicky kladený dôraz na kontinuálne pripomínanie veriacim, že cieľom duše je príprava na večnosť, manifestujúca sa nielen prostredníctvom osobnej zbožnosti a súkromnej spirituality, ale aj prostredníctvom verejných aspektov prípravy na smrť demonštrovaných špecifickými skutkami zosnulých. V kázňach sa často prezentovali exemplárne prípady jednotlivcov, ktorí sa pravidelne zúčastňovali pohrebov alebo viedli častý diskurz o smrti s duchovenstvom.⁴⁶ Stretávame sa dokonca s prípadmi, kde duchovní čítali časti pohrebných textov umierajúcim počas ich smrteľnej choro-

Frauen UJHÁZY von BUDAMÉR den 25. September 1803. Gehalten von Johann Michael Heckenast deutschem Prediger in Kaschau über Offenb. Job. 14. V. 13. Auf Verlangen der durch den Tod einer innigverehrten Mutter tiefgebeugten edeln Familie dem Druck übergeben, Kaschau: Johann Joseph Ellinger, [bez vročenia], s. 3.

⁴¹ Porov. MOLLER, *Manuale Praeparatione*, s. 59.

⁴² Martin PÁN, *Pohrebnej počestnost*. Wysoce Urozené někdy Panj Panj Zuzaně Rakssany rozené Schindler, v prostřed mnohého Slavného Panstwj a zástupu. Dne 8. Listopadu. L.P. 1795. skrz Martina Pán, Cýrkwy Ewangelické slowensko Prawňanské Slova Božího Kazatele prokazaná. K wečné památce od Gegiho Pána Manžela a dítek k wytisštenj podaná, Schemnitz: Ján František Šulcer, 1796, s. 6.

⁴³ Tamtiež.

⁴⁴ Tamtiež.

⁴⁵ AMBRÓZI, *Spasytedlná Příprawa k Smrti*, s. 288.

⁴⁶ Porov. PÁN, *Pohrebnej počestnost*, s. 20.

by.⁴⁷ Existujú taktiež prípady zdôrazňujúce význam dôkladnej prípravy v zmysle naplnenia povinností pred smrťou, osobitne v svetskej sfére prostredníctvom spísania testamentu.⁴⁸ Ilustratívny príklad predstavuje prípad Jána Bodádiho, kde kazateľ vyzdvihoval jeho prezieravosť v spísaní testamentu niekoľko rokov pred smrťou. K takýmto tvrdeniam je však nevyhnutné pristupovať s kritickou obozretnosťou, keďže v tomto konkrétnom prípade sa zosnulý dožil takmer osemdesiat rokov a chvála jeho svedomitosti sa javí ako účelová. Táto kázeň skôr predstavuje rétorickú platformu pre vyzdvihnutie patronátu, nakoľko testament obsahujúci špecifický zoznam cirkevných donácií tvorí integrálnu súčasť pohrebnej homílie.⁴⁹

Výrazný dôraz na exemplárne životy zosnulých, ale skôr napovedá o diametrálnej odlišnosti žitej praxe. Kritická analýza týchto idealizovaných reprezentácií naznačuje zámernú rétorickú stratégiu vytvorenú na adresovanie prevládajúceho spoločenského správania, ktoré sa odklášalo od predpísaných náboženských noriem. Túto interpretáciu podporuje aj súdobá produkcia didaktickej literatúry, kde značná časť bola špecificky venovaná chorým, čo naznačuje, že empirická realita stála v ostrom kontraste s idealizovanými obrazmi prezentovanými v kázňach. Dôkazy indikujú, že všeobecná populácia sa primárne zaoberala otázkami smrteľnosti až pri konfrontácii s bezprostrednými zdravotnými ťažkosťami, namiesto udržiavania kontinuálnej duchovnej prípravy propagovanej v homiletických textoch. Túto konklúziu ďalej potvrdzujú publikačné aktivity Juraja Ambróziho; významné je, že popri svojom všeobecnom traktáte o príprave na smrť považoval za nevyhnutné publikovať

⁴⁷ Porov. LA SNK, collection (hereafter coll.) Manuscripts of the Museum Slovak Society – Literary Manuscripts, signature (hereafter sign.) MSS 624, Ján MICHAL – Ján ZUBEK – Michal INSTITUTORIS Mošovský – Gabriel MACHULA – Ondrej ŠAROŠI, *Justa Zerdahelyiana Aneb Pohřebnj křesťanská Uctivost někdy Wysoce Urazenému Pánu Zerdahelyi Žigmondovi, Na Středě a w Kamanowě, Zemskému dědičnému Pánowi, taktěž Slawné Nitranské Stolicé Přednjmu Assessorowi, Roku Páně 1794 Dne 8. Měsíce Ledna, w Pressporku zemřelému, Dne 13. w Chrámě Ewang. Středanském, pohřbenému, Dne 19. t. m. Pohřebnj Slawnostj počténému, W trojm pohřebnjm swatém kázanj, A w dwogj Řytmownj Parentacj prokázaná*, s. 53.

⁴⁸ Porov. KOLLÁR, *Životopis Pána Ondrege Hwizdáka*, s. 13.

⁴⁹ Porov. JÁN ZUBEK, *Pohřebnj Kázanj O Nádeji Sprawedliwých, kterauž se y pri smrti své těssiti mohau. Ku památce Wysoce Uroz. někdy P. Jana Bodády de Baranya et Hanzlikfalva Sl. Stolicé Trenčanské y giných Přednjho Assessoru, Cyrkwj pak Ewangelikých Trenčanských dobře zaslaužilého Vice-Insspektora, držané w Chráme Ewangelikém Trenčanském r. 1806 w Nedeli XX. po Sw. Trogicy*, Pressburg: Šimon Peter Weber, 1807, s. 26.

špecializovaný zväzok pre chorých, explicitne priznávajúc, že jeho pôvodnú knihu „pro její tlustost ne každý míti může“. ⁵⁰

V príručkách a kázňach možno identifikovať aj dualistický prístup k vnímaniu choroby. Moralistická literatúra často interpretovala chorobu ako manifestáciu „mdloby duchovní“, ⁵¹ pripisujúc ju Božskému zá-sahu, v zmysle trestu. ⁵² Hoci rétorika moralistických diel sa primárne sústreďovala na túto interpretáciu, existoval paralelný rámec chápania, extenzívne využívaný na pohreboch, takmer schematicky. Na pohreboch totiž nebol priestor pre kritiku zbožného života zosnulého, a tak sa choroba vnímala v pozitívnom svetle. V tomto kontexte bola choroba chápaná ako prostriedok pestovania kresťanskej trpezlivosti alebo ako božský nástroj prípravy jednotlivcov na smrť, osobitne v prípadoch mladých osôb, s cieľom eliminovať ich inklináciu k hriešnemu správaniu. ⁵³

Je potrebné zdôrazniť, že tak príručky, ako aj kázne, nabádali veriacich, aby sebe „neošklivili“ ⁵⁴ liečebné prostriedky, avšak odporúčali sa primárne obracať na „nebeského“ lekára. ⁵⁵ Tento duálny prístup reprezentuje aj kázeň Michala Sepešihu, v ktorej poukázal na častú mylnú interpretáciu príčin choroby laikmi, ktorí pripisovali terapeutické zlyhanie medicínskej nekompetentnosti, zatiaľ čo skutočná príčina spočívala v absentujúcej duchovnej príprave jednotlivca. ⁵⁶ Matej Augustini vo svojom manuskripte navrhol, aby lekári neorientovali pozornosť pacientov výlučne na ich fyzický stav, ale aby ich usmerňovali aj k duchovnej

⁵⁰ Juraj AMBROZI, *Občerstwenj Nemocných k smtri se blížjých a wěkem sesslých: gako též Hlas Ženjcha Nebeského, aneb vprímné Nawěděnj k Pokánj, A Výklad swatě Modlitby Páně*, Pressburg: Frantisek Augustyn Patzko, 1791, s. 7.

⁵¹ Porov. LA SNK, f. ŽIKMUNDÍK, Ján (1846–1938) – Works of others /various/, no. 69 L 1. AUGUSTÍNÍ, *Zwoneček zlatý*, s. 10.

⁵² Porov. tamtiež, s. 50.

⁵³ Porov. tamtiež.

⁵⁴ Porov. tamtiež, s. 43.

⁵⁵ Porov. tamtiež.

⁵⁶ Porov. Michal SEPEŠI, *Y w neyětssjm sauženj swě: w Bohu Duwěřowánj a Náděgi skládajj-cý Čtitel Božj, w žalostném Kázanj, pri Pohřebowánj Wysoce=Vrozeného někdy Pána, Pána Petko Pála, Slawné Stolice Nitránské z neypředněgssjch Assessora, Sl. Bráneckého Panstwj Compossessoru, a Cyrkwý Ewangelických Stolice této Aug. Wyznánj, welice dobre zaslawužilého a milého Inspectoru, Dne 15. Brezna Roku 1795 w Pánu blahoslawené zesnulého, a 18. w Prý-tržské Krypte pochowaného, W Sobotjssťském Chráme předstawený / skrze Michala Szepessy, Cyrkwý Ewangelické Sobotjssťské tehdegssjho Slowa Božjho Kazatele, Skalitz: Jozef Anton Škarnicl, 1795, s. 24.*

dimenzii uzdravenia.⁵⁷ Toto úsilie o dosiahnutie synergie medzi fyzickou a duchovnou starostlivosťou sa reflektovalo v homiletickej praxi, kde sa často tematizovalo trpezlivé znášanie choroby,⁵⁸ spolu s príkladným užívaním dobovej liečby.⁵⁹

Ilustratívny príklad tohto prístupu nachádzame v prípade Žigmunda Zerdahelyho, ktorý podnikal opakované cesty do Prešporku za liečbou, kde mu vo finálnej fáze ochorenia medicínske konzílium navrhlo chirurgický zákrok. Napriek zjavnému zlepšeniu jeho stavu, keď sa údajne cítil ako znovuzrodený, rozhodol sa prijať sviatosť, čo sa ukázalo ako prozreteľné rozhodnutie vzhľadom na jeho následnú náhlu smrť.⁶⁰ Duchovenstvo oceňovalo takúto predvídavosť medzi veriacimi, ktorí podstupovali preventívnu duchovnú prípravu aj v kontexte medicínskych intervencií.⁶¹ Niektorí jednotlivci údajne prejavovali predtuchu svojho osudu a následne venovali minimálnu pozornosť svojmu uzdraveniu,⁶² alebo podstupovali liečbu primárne kvôli uspokojeniu rodinných záväzkov.⁶³

V rámci prípravy na smrť sa kládol významný dôraz na včasné prijatie sviatostí a duchovné zaopatrenie, ako to ilustrujú vyššie uvedené prípady.⁶⁴ Odporúčalo sa vykonať tieto úkony predtým, než bol človek „zemdený“⁶⁵ na smrteľnej posteli. Otázka odkladania Večere Pánovej až do posledného momentu sa ukázala ako problematická aj z logistických dôvodov. Ján Gašparides Vladár vyjadril určité výhrady v súvislosti s prípadom stojedenročného Jána Kandu, ktorý si vyžadoval štvorho-

⁵⁷ Porov. LA SNK, f. ZIKMUNDÍK, Ján (1846–1938) – Práce iných /rôzne/, č.j. 69 L 1. AUGUSTÍN, *Zvonček zlatý*, s. 10–11.

⁵⁸ Porov. AMBROZI, *Duchownj Občerstwenj Nemocných*, s. 23.

⁵⁹ Porov. MARTIN PÁN, *Pohřebnj Kázanj ku poctiwosti Oswjcené a Welkomožné nekdy Grofky Katařiny WARTENSLEBEN DE EXTEN. Welikomožného Pána Baróna Ludwika PRÓNAY DE TOTH PRÓNA ET BLATNITZA, Panj Manželky, dne 6. Unora r.1808. w Pessti w Pánu zesnule. Kterěž w prwnj Neděli postnj v přestřed Sl. Panstwj a zástupu držel w Chrámě Ew. Slowensko Prawňanském Martin PÁN, Cýrkwi Ew. Slow. Prawňanské S. B. K. Welebneho Bratrstwj Turčanského Con-Senior, Neusohl: Ján Štefány, 1808, s. 43.*

⁶⁰ LA SNK, coll. Manuscripts of the Museum Slovak Society – Literary Manuscripts, sign. MSS 624, ZÚBEK – al., *Justa Zerdahelyiana*, s. 71–73.

⁶¹ Porov. PÁN, *Pohřebnj počestnost*, [nečíslované].

⁶² Porov. tamtiež.

⁶³ Porov. ŠRAMKO, *Žiwota y Smrti*, s. 107.

⁶⁴ Porov. MOLLER, *Manuale Praeparatione*, s. 15.

⁶⁵ Samuel TOMAŠÍK, *Pohřebnj Počestnsot wykonáwaná Slowútnému a Mnohowáženenému muži Panu Štěpánowi Clementisowi, we chrámě Chyžňanském Na Weliký Pátek Roku Páně 1841*, Pest: Trattner Károly, 1841, s. 6.

dinovú cestu v ťažkých zimných podmienkach a fujavici, aby sa dostal k chorému. Ako poznamenal, tento počin aj „dlauho a těžce odlihal“.⁶⁶ Duchovenstvo sa prostredníctvom pohrebných kázni usilovalo rozptýliť mylnú predstavu, že prijatie sviatosti nevyhnutne predchádza bezprostrednú smrť a zabraňuje následnej príležitosti k hriechu – mylné presvedčenie, ktoré pravdepodobne motivovalo veriacich k odkladaniu daného aktu.⁶⁷

Osobitnú pozornosť si vyžadovala otázka duchovnej prípravy v kontexte pôrodu, vzhľadom na neistý výsledok celého procesu. Matej Šulek načrtnol analógiu medzi pôrodom a vojakovou prípravou do boja, pričom oba prípady sa sústreďovali na potenciálnu mortalitu.⁶⁸ Juliana Smrečániová sa podobne pripravila bezprostredne pred pôrodom a svojmu cnostnému prístupu sa „Bohu svému nad jiné líbila“,⁶⁹ a tak si ju vyvolil. Zuzana Dežófiiová, uprostred zdravotných komplikácií zhoršených tuberkulózou, zabezpečila svoju duchovnú prípravu, kým bola ešte pri zdravom rozume pred pôrodom – prozreteľné konanie, keďže podľahla horúčke krátko po narodení syna.⁷⁰ Podľa kazateľovho svedectva, keď sa jej opýtali, čo by si priała, keby mohla žiť ďalej, údajne odpovedala, že uprednostňuje „zo sveta odísť, a ku Pánovi prísť“.⁷¹

4. IDEÁL VERZUS REALITA „DOBREJ SMRTI“

Pravý kresťan podľa dobového homiletického diskurzu vítal smrť s radosťou,⁷² prijímal svoj osud s pokorou a očakával smrť v stave duchov-

⁶⁶ Ján GAŠPARIDES-VLADÁR, „Nábožnj Pomnjik pro Jana Kandu, we 101 roku zemřelého, dne 13. Jan. 1845 pochovaného (na Budiné),“ in *Swato-Řeči v domě Páně*. Od Jana Gasparides-Vladára Duchownjka. Prwnj Swazek. K napomoženj nyněgssj kraginskog potřeby, Neusohl: Filip Machold, 1848, s. 98–103.

⁶⁷ Porov. AUGUSTÍN, *Zvonček zlatý*, s. 90.

⁶⁸ Porov. LA SNK, coll. Literary Works, sign. B372, Matej ŠULEK, „Poslednj Vale Urozené někdy Panj Juliany Smreczány rozené Jób Francsaly přečtené w Chráme Paluckem 1772 29. Novembris. 1790–1804,“ Manuscript collection of funeral sermons, s. 293.

⁶⁹ Tamtiež.

⁷⁰ Porov. AMBRÓZI, *AUXILIO ALTISSIMI!*, [nečíslované].

⁷¹ Tamtiež.

⁷² Porov. K *Poslednj Poctivosti a wěčné Památce Wysoce Vrozeného a Mnohowzáctného někdy Pána, Pána Gabryele Pechy Roku Páně 1781. Dne 15. Měsyce Czerwence, W Panském Domě swém, W Pěčowské Nowé Wsy, w Pánu blahoslawaně zesnulého; Dne pak 17. téhož měsíce, w Sabinově, w Chrámu Slowanské Ew. Nácye; Po kratičkém kazatelském Promluwenj, poctiivě do*

nej pripravenosti.⁷³ Kázne často poskytovali detailné deskripcie posledných dní jednotlivcov, zdôrazňujúc ich schopnosť zachovať si pričetnosť (v kontraste s napomínaním kňazov) a venovať sa svetským záležitostiam.⁷⁴ Exemplárny prípad predstavuje superintendent Samuel Nicolai, ktorý údajne prejavoval starosť o kolégium v Prešove až do svojich posledných momentov.⁷⁵

Pozitívne príklady smrti konštituovali esenciálny komponent protestantskej homiletiky, plniac duálnu funkciu: prezentovali ideálny model umierania a poskytovali psychologickú podporu v kontexte vnímania strachu zo smrti, „který nad Smrt jest horkejší“.⁷⁶ Napriek tejto idealizovanej reprezentácii empirická realita často konfrontovala veriacich so zúfalstvom a hrôzou,⁷⁷ čo stálo v ostrom kontraste s dobovým presvedčením, že strach zo smrti bol primárne atribútom pokrytectva neveriacich.⁷⁸

Všetky prípady odvahy a pokorného prijatia osudu reprezentujú v kazateľskom diskurze dobový protiklad reality. Katarína Potocká sa podľa svedectva svojho manžela po celý život svedomito pripravovala na smrť; jej manžel dokonca zaobstaral knihu o príprave na smrť, po kto-

Hrobu složeného; dne 6. Mesíce Srpna, W tomž Sabinowském Chrámě, w Prjtomnosti w welike'm Počtu zhromažděného, Slawného Panstva, Před Poledněm držaná Kázanj, s připogenými gynými sem Přínálegýcími Pismi, Eperies: Augustín Paps., [bez vročenia], s. 65.

⁷³ Porov. ZÚBEK – al., *Justa Zerdahelyiana*, s. 55–56; Michal SEMIAN, *Blahoslawené, S tým Swětem y s Milými swými, Se Rozlaučenj: Mnohowážného někdy a výborné Včeného Muže, Pána Symeona Rebery, Sskoly Ewangelické Sabjnowské Nácy Slowanské, Wěrného, přes ssestnáste lét, Včítele; ktery Leta Pane 1780. Dne 10. Máge, okolo XI. W noci, Běh pracowitého Žiwota swého dokonál, Dne pak 13. w samau Swatodussnj Sobotu, Pri hogném od wssech Dobrých Slz=wylěwánj, Početne gest pochowan; kteražto geho Waledikcyi W wersse wwedl, Gey w žiwotě y w Smrti, srdečné Milugjcy Sswagr [=Michal Semian] Připogeno gest y Behu Žiwota geho krátičké Wypsánj*, Prešov: Magdaléna Redlitzová, 1780, s. 23.

⁷⁴ V rovnakom duchu napomínal chorých aj Ambrózi: Porov. AMBROZI, *Duchownj Občerstwenj Nemocných*, s. 24–33.

⁷⁵ Porov. Adam BENKA – al., *VIRI SUMME VENERABILIS, CLARISSIMI, DOCTOSSI-MI, DOMINI, SAMUEL NICOLAI, PER I. DISTRICTUM CIS ET TRANS TIBISCUM, ECCLESJARUM, ET SCHOLARUM A.C. SUPERINTENDENTIS NERITISSIMI: VEN. ECCL. EPERIENSIS SLAVICAE PASTORIS VIGILANTISSIMI EXSEQUIAE die 4. Oct. Et 8. Dec. 1807 celebratae*, Eperies: Michal Radlitz, 1808, s. 74.

⁷⁶ GREGUŠ, *Pohřebnj Kázanj*, s. 6.

⁷⁷ Porov. *K Poslednj Poctivosti a wěčné Památce Wysoce Vrozeného a Mnohowzáctného někdy Pána, Pána Gabryele Pechy*, s. 82.

⁷⁸ Porov. *tamtiež*, s. 18.

rej dlho túžila, hoci, žiaľ, bola doručená až v jej posledných chvíľach.⁷⁹ Aj keď Katarína údajne pristupovala k smrti odvážne a ochotne, v jednej pasáži jej manžel, evanjelický farár, protirečil diktátu svojho vlastného povolania priznaním, že v súkromí zámerne zatajil pred svojou mladou a chorou manželkou nedávny pohreb, aby v nej nevyvolal strach zo smrti.⁸⁰ Tento incident presne znázorňuje kontradiktórické správanie, dokonca v radoch samotných kňazov.

Signifikantná paralela existuje medzi percepciou smrti bežnými jednotlivcami svedčiacimi finálnym momentom života a fyzickou manifestáciou smrti vo vzťahu k tomu, čo sa duchovenstvo usilovalo propagovať ako chápanie „dobrej smrti“. Empirická skúsenosť vyvolávala v ľuďoch strach, osobitne akcentovaný v kázňach referujúcich na hrôzu z „neforemných tel mŕtvých“, ⁸¹ či fyzických manifestácií umierania, ako „vyduť tých očí“ a „zapadlej tváre“. ⁸² Homiletické referencie na mučeníkov mali pripomínať ľuďom presný význam termínu „dobrá“ smrť, ktorý ľudia často mylne interpretovali v zmysle „ľahká“. ⁸³

Problematický aspekt mohli predstavovať nekontrolovateľné reakcie umierajúceho tela, ktoré mohli kontradikovať idealizovaný obraz pokojného odchodu a potenciálne narušiť vnútorný pokoj prítomných. Hoci podľa dobových názorov bolo telo v tomto momente bezmocné, duša zostávala bdelá a vnímavá. ⁸⁴ Práve prostredníctvom náboženských hymnov a čítania Písma ⁸⁵ bolo podľa dobových presvedčení možné pomôcť duši vyhnúť sa pociťovaniu smrteľných bolestí. ⁸⁶ Analogicky, tieto praktiky mali zabrániť strate nádeje a viery v posledných momentoch

⁷⁹ Porov. ŠRAMKO, *Života y Smrti, požehnaná Památka*, Eperies: Magdaléna Redlitzová, 1779, s. 116.

⁸⁰ Porov. tamtiež, s. 106.

⁸¹ MOLLER, *Manuale Praeparatione*, s. 143.

⁸² Samuel TOMAŠÍK, *Porřebnj Počestnsot wykonáwaná Slowútnému a Mnohowáženému muži Panu Štěpánowi Clementisowi, we chrámě Chyžňanském Na Veliký Pátek Roku Páně 184*, Pešť: Trattner Károly, 1841, s. 6.

⁸³ Porov. MOLLER, *Manuale Praeparatione*, s. 147; KRMAN, *In Nomine Jesu!*, [nečíslované]; ZÚBEK, *Iusta Zerdahelyiana*, s. 53.

⁸⁴ Porov. TOMAŠÍK, *Porřebnj Počestnost*, s. 6.

⁸⁵ Porov. Juraj AMBROZI – František A. PACKO, *Duchownj Občerstwenj Nemocných k smrti se blížjých a wěkem sessých: Gako též Hlas Ženjcha Nebeského, aneb vprímne Nawěděnj k Poká-nj, A Výklad swaté Modlitby Páně*, Pressburg: František A. Patzko, 1791, s. 45.

⁸⁶ Porov. SEMIAN, *Blahoslaweně, S tým Swětem y s Milými swými*, s. 23; MOLLER, *Manuale Praeparatione*, s. 145; KRMAN, *In Nomine Jesu!*, [nečíslované]; ŠRAMKO, *Života y Smrti*, s. 106.

života, esenciálnych pre spásu. V dôsledku toho boli finálne momenty zosnulých často prezentované vo vysoko alegorických termínoch. Či už jednotlivец zomrel pri modlitbe,⁸⁷ s rukami pozdvihnutými k nebesiam,⁸⁸ alebo s troma vzdychmi,⁸⁹ naratív sa koncentroval na pokojný odchod zo sveta, interpretovaný ako túžobne očakávané vykúpenie.⁹⁰ Táto reprezentácia slúžila duálnemu účelu: utešiť pozostalých a potvrdiť neochvejnú vieru zosnulého napriek potenciálnym fyziologickým manifestáciám agónie. Druhý dôvod pre klerickú rétoriku týkajúcu sa smrti špecifických jednotlivcov spočíva v jej alegorickej forme. Homiletická rétorika často zdôrazňovala túžobné očakávanie smrti u každého pochovávaného, často reprezentované cez vyššie spomenutú optiku fyzickej skúsenosti, čo by sa mohlo primárne javiť ako zbytočná fabulácia, vychádzajúca z dobových konvencií. Na základe analýzy kázni je však nevyhnutné akcentovať relatívne skrytú paralelu od fyzickej entity k metaforickej expresii túžby duše po spojení s Kristom.⁹¹ Podobne bolo vnímanie dočasnej povahy tohto stavu často reprezentované prostredníctvom symbolického motívu spánku. Smrť bola prezentovaná ako „prijemný sen“,⁹² s frekventovanými referenciami na umieranie ako pokojné spočinutie, príznačné pre protestantskú teológiu.

5. SÚMRÁK ARS MORIENDI: MEDZI OSVIETENSKOU RACIONALITOU A TRADIČNOU SPIRITUALITOU

Hoci lokálne publikované príručky pre prípravu na dobrú smrť predstavovali relatívne neskorý fenomén (druhá polovica 18. storočia), diskurz podriadený konceptu *ars moriendi* pretrvával v kázňach až do začiatku 19. storočia. Pod vplyvom sociokultúrnych zmien sa celková rétorika kázni transformovala v priebehu krátkeho obdobia, posúvajúc sa smerom k sekulárnejšiemu charakteru, orientovanému na večnú pamiatku a individuálne zásluhy, s definitívnou porážkou barokovej rétoriky.⁹³ Hoci

⁸⁷ POROV. KRMAN, *In Nomine Jesu!*; AMBRÓZI, *AUXILIO ALTISSIMI*, [nečíslované].

⁸⁸ POROV. SEMIAN, *Blahoslavené, S tým Svätom y s Milými swými, Se Rozlaučení*, s. 23.

⁸⁹ POROV. ŠRAMKO, *Života y Smrti*, s. 16.

⁹⁰ POROV. ZUBEK, *Pohřebnj Kázanj O Nádeji Sprawedliwých*, s. 17.

⁹¹ POROV. AUGUSTÍN, *Zwonček zlatý*, s. 141.

⁹² PÁN, *Pohřebnj Kázanj*, s. 15.

⁹³ POROV. JOHANN GENERSICH, *Kurze Rede bei Gelegenheit der Beerdigung des weiland Wohllehrwürdigen und Wohledele-gebohrnen Herrn DANIEL CERVA Verdienstvollen ältern Geist-*

možno hypotetizovať, že tento fenomén mohol pretrvávať dlhšie medzi staršími kazateľmi, ako to dokladá dielo Jána Feješa. Práve on upozornil na skutočnosť, že duchovenstvo (pravdepodobne s dobrými úmyslami) vytvorilo nepriaznivé prostredie pre akceptáciu osvietenských metód. Chvályhodné a heroicky opisované správanie chorých následne viedlo k tomu, že nová generácia inteligencie sa musela vyrovnávať s už nežiaducim elementom individuálnych konaní, manifestovaným v odmietaní medicínskej starostlivosti a exkluzívnom spoliehaní sa na Božiu vôľu.⁹⁴ Takéto správanie pochopiteľne nepredstavovalo žiaduci element v transformujúcej sa spoločnosti, ktorá sa usilovala aj o racionalizáciu samotnej viery.

ZÁVER

Predkladaná štúdia sa zamerala na analýzu konceptu *ars moriendi* v kontexte protestantskej pohrebnej homiletiky na území Slovenska v 18. storočí. Prostredníctvom dôkladnej analýzy primárnych prameňov, osobitne protestantských pohrebných kázní a dobových príručiek, sme identifikovali špecifické charakteristiky a transformácie tohto konceptu v skúmanom geografickom a temporálnom rámci. Naše zistenia demonštrujú, že pohrebné kázne slúžili ako významný nástroj sociálnej disciplinizácie, propagujúc špecifický model zbožnosti a prípravy na smrť. Simultánne sme identifikovali kontradiktorkosť medzi idealizovaným obrazom „dobrej smrti“ prezentovaným v kázňach a skutočnými skúsenosťami so smrťou v dobovej spoločnosti. Táto disparita sa manifestovala osobitne v kontraste medzi klerikálnou rétorikou a empirickou realitou umierania, naznačujúc komplexnosť dobových percepcií smrti a umierania. Výskum taktiež načrtnul postupnú transformáciu vo vnímaní choroby a smrti od čisto teologického k holistickejšiemu prístupu, integrujúcemu spirituálne a medicínske aspekty. Tento trend reflektoval širšie spoločenské a intelektuálne zmeny prebiehajúce v priebehu 18. storočia. Signifikantné zistenie sa týka aj časového defi-

lichen, der evangelischen Gemeinde Der königl. freyen Stadt Késmark, gehalten, von Johann Genersich Des dasigen evangelischen Lyceums Professor der Beredsamkeit, [Leutschau: Joseph Karl Mayer privill. Buchdrucker], [bez vročenia], s. [4].

⁹⁴ Porov. Alexander HIRNER, *Ján Feješ: Jeho dielo a myšlienková sústava*, Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1957, s. 90.

novania zmien v kazateľskej rétorike a opustenia konceptu *ars moriendi*. Naše výsledky indikujú, že táto transformácia sa začala manifestovať na prelome 18. a 19. storočia, paradoxne v relatívne krátkej dobe po vydavateľských úspechoch lokálnych manuálov príprav na smrť. Táto transformácia sa prejavila v meniacej sa rétorike, smerujúcej viac na tému večnej pamiatky, a zvýšenom dôraze na svetské úspechy zosnulého.

Ars Moriendi: Protestant Funeral Homiletics and the Art of Dying in Slovakia in the Eighteenth Century

Keywords: *Ars Moriendi*; Protestant Funeral Homiletics; Early Modern Slovakia; Death Culture; Social Disciplining; Religious Discourse

Abstract: This study examines the transformation of *ars moriendi* in Protestant funeral homiletics in eighteenth-century Slovakia, analysing the shift from Catholic to Protestant interpretations of “a good death”. Through an analysis of funeral sermons and *ars moriendi* manuals, the research demonstrates how Protestant theology reconceptualized funeral homiletics from focusing on the afterlife to emphasising living audiences and didactic functions. The study reveals disparities between idealized “good death” representations and empirical reality, examining the dualistic perception of illness and the relationship between medical and spiritual care. The research traces how homiletic rhetoric transformed during the Enlightenment period, manifesting in changing attitudes toward medical care and declining traditional *ars moriendi* concepts, while demonstrating the role of funeral homiletics in Protestant social disciplining.

Mgr. Katarína Jančová
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hrabovská cesta 1B
034 01 Ružomberok
katarina.m.jancova@gmail.com